

KATHLEEN WALKER-MEIKLE, *MEDIEVAL PETS*, THE BOYDELL PRESS, WOODBRIDGE 2012, SS. 179

Zagadnienia związane z funkcjonowaniem zwierząt w średniowiecznym społeczeństwie nieprzerwanie budzą zainteresowanie badaczy¹. Archeolodzy, historycy, historycy sztuki i antropolodzy swą uwagę jak dotąd koncentrowali na symbolice zwierząt², rozmaitych aspektach związanych z polowaniami³, bestiariuszach⁴. Zostały omówione nawet średniowieczne procesy sądowe, podczas których podsądnymi były świnię, woły, byki, a nawet szarańcza⁵. Przedstawiano różnorakie zagrożenia

¹ W odsyłaczach skoncentrowano się na literaturze anglosaskiej, gdyż autorka recenzowanej pracy najczęściej odwołuje się do historiografii opublikowanej właśnie w tym języku.

² W tym miejscu należy przywołać monograficzny numer *Medieval Animals*, ed. A. Pluskowski, „Archaeological Review from Cambridge” 2002, vol. 18. Spośród podstawowych rozpraw poświęconych tematyce zwierząt w sztuce średniowiecznej warto wspomnieć rozprawę F. Klingender, *Animals in Art and Thought to the End of the Middle Ages*, ed. E. Antal, J. Harthan, Cambridge Ma. 1971; B. Rowland, *Animals with Human Faces. A Guide to Animal Symbolism*, Knoxville 1973; J.E. Salisbury, *The Beast within Animals in the Middle Ages*, New York–London 1994; D. Yamamoto, *The Boundaries of the Human in Medieval English Literature*, Oxford 2000. Zob. też erudycyjne artykuły ogłaszane na łamach „Journal of the Warburg Institute”: R.W., *Miraculous Birds*, 1938, vol. 1, no 3, s. 253–257; R. Wittkove, *Eagle and Serpent. A Study in the Migration of Symbols*, 1938–1939, vol. 2, s. 293–325; Z. Ameisenowa, *Animal-Headed Gods, Evangelists, Saints and Righteous Man*, 1949, vol. 12, s. 21–45; F.D. Klingender, *St. Francis and the Birds of the Apocalypse*, 1953, vol. 16, no 1/2, s. 13–23; W. Deonna, *The Crab and the Butterfly. A Study in Animal Symbolism*, 1954, vol. 17, no 1/2, s. 47–86; R. Baxter, *A Baronial Bestiary: Heraldic Evidence for the Patronage of Ms Bodley 764*, 1987, vol. 50, s. 196–200.

³ A. Samsonowicz, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 2011 (tam dalsza literatura).

⁴ Spośród przebogatej literatury dotyczącej bestiariuszy zob. przykładowe prace: *Beasts and Birds of the Middle Ages. The Bestiary and Its Legacy*, ed. W.B. Clark, M.T. McMunn, Philadelphia 1990; D. Hassig, *Medieval Bestiaries. Text, Image, Ideology*, Cambridge 1995; *The Mark of the Beast. The Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. D. Hassig, New York–London 1999; R. Baxter, *Bestiaries and their Users in the Middle Ages*, Phoenix 1998. Spośród polskojęzycznej literatury zob. S. Kobielus, *Bestiarium chrześcijańskie: zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002; *Bestiariusz*, z katalońskiego przeł. R. Sasor, Kraków 2005.

⁵ Do dziś niezastąpiona jest monografia autorstwa E. Evansa, *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals in the Middle Ages*, London 1906. Do niej odwołują się badacze omawiający kwestie procesów zwierząt, zob. szerzej przykładowo prace: H.L. Carson, *The Trial of Animals and Insects. A Little Known Chapter of Medieval Jurisprudence*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 1917, vol. LVI, s. 410–415; E. Cohen, *Law, Folklore and Animal Lore*, „Past and Present a Journal of Historical Studies” 1986, no 110, s. 10–37; idem, *Animals in Medieval Perceptions. The Image of the Ubiquitous Other* [w:] *Animals and Human Society. Changing Perspectives*, ed. A. Manning, J. Serpell, London–New York 1994, s. 61–66, 72; P. Dinzelbacher, *Animal Trials*.

dla życia ludzkiego ze strony dzikich zwierząt⁶, warto również wspomnieć o nurcie omawiającym motywy zwierzęce w literaturze⁷. Biorąc pod uwagę fakt, jak istotną rolę odgrywały rumaki w kulturze rycerskiej, nie może dziwić powstanie nader obszernej literatury poświęconej funkcjonowaniu koni w średniowieczu⁸. Sporo uwagi poświęcono także traktatom o ptakach, ich roli w polowaniach oraz kulturze rycerskiej⁹. Przełom XX i XXI wieku przyniósł w historiografii anglosaskiej wiele rozpraw podsumowujących stan badań nad funkcjonowaniem zwierząt w średniowieczu¹⁰. Podstawowa dla omawiania postrzegania zwierząt w średniowieczu rozprawa Alberta Wielkiego doczekała się tłumaczenia na język angielski wraz z obszernym erudycyjnym wstępem¹¹. Na szczególną uwagę zasługuje monumentalna sześciotomowa seria poświęcona historii kulturowej zwierząt w poszczególnych epokach, tom 2 pod redakcją Brigitte Resl odnosi się do średniowiecza¹². Marginalnie jak dotąd omawiano zaś tematykę funkcjonowania takich zwierząt domowych jak koty i psy

A Multidisciplinary Approach, „Journal of Interdisciplinary History” 2002, vol. 32, no 3, s. 405–421; J. Girgen, *The Historical and Contemporary Prosecution and Punishment of Animals*, „Animal Law Review” 2003, vol. 9, s. 97–133; D. Oldridge, *Strange Histories. The Trial of the Pig, the Walking Dead and Other Matters of Fact from the Medieval and Renaissance Worlds*, London–New York 2005, s. 39–54; spośród prac przetłumaczonych na język polski zob. rozdz. *Procesy zwierząt* M. Pastoureaux, *Średniowieczna gra symboli*, tłum. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 2006, s. 31–54.

⁶ A. Pluskowski, *Wolves and the Wilderness in the Middle Ages*, Woodbridge 2006; zob. też V.E. Szabo, *Monstrous Fishes and the Mead-Dark Sea. Whaling in the Medieval North Atlantic*, Leiden–Boston 2008.

⁷ J.M. Ziolkowski, *Talking Animals. Medieval Latin Beast Poetry 750–1150*, Philadelphia 1993; B.T. Boehrer, *Animal Characters. Nonhuman Beings in Early Modern Literature*, Philadelphia–Oxford 2010.

⁸ *The Medieval Horse and its Equipment c. 1150–c.1450*, ed. J. Clark, London 1995; A. Hyland, *The Medieval Warhorse from Byzantium to the Crusades*, foreword by M. Prestwich, Conshohocken, PA 1996; eadem, *The Horse in the Middle Ages*, foreword by J. Thirsk, Stroud 1999. Przegląd literatury zawierają prace: P. Nowak, S.A. Sroka, „Konia! Konia! Me Królestwo za konia!”. *Uwagi o opiece nad koniem w średniowieczu* [w:] *Biskupi, lennicy, żeglarze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2003, s. 135–145; M. Król, *Koń w społeczeństwie średniowiecznej Polski. Wybrane zagadnienia*, praca licencjacka napisana pod kier. S.A. Sroki, Kraków 2011, s. 4–8 (niniejszym dziękuję Panu Mateuszowi Królowi za udostępnienie pracy).

⁹ Zob. przykładowo *The Medieval Book of Birds. Hugh of Fouilloys Aviarium*, ed., transl. and commentary by W.B. Clark, „Medieval and Renaissance Texts and Studies” 1992, vol. 80; zob. przegląd badań R.S. Oggins, *The Kings and Their Hawks. Falconry in Medieval England*, London 2004, s. 1–6.

¹⁰ Zob. skrótowy przegląd badań M. Wilska, *Biały piesek w kulturze dworskiej późnego średniowiecza* [w:] *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze–wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 463.

¹¹ Albertus Magnus, *On Animals. A Medieval „Summa Zoologica”*, transl. and annotated by K.F. Kitchell Jr., I.M. Resnick, vol. 1–2, Baltimore–London 1999.

¹² *A Cultural History of Animals*, general ed. L. Kalof, B. Resl, Oxford–New York 2007, vol. 1: *A Cultural History of Animals in Antiquity*, ed. L. Kalof; vol. 2: *A Cultural History of Animals in the Medieval Age*, ed. B. Resl; vol. 3: *A Cultural History of Animals in the Renaissance*, ed. B. Boehrer; vol. 4: *A Cultural History of Animals in the Age of Enlightenment*, ed. M. Senior; vol. 5: *A Cultural History of Animals in the Age of Empire*, ed. K. Kete; vol. 6: *A Cultural History of Animals in the Modern Age*, ed. R. Malamud.

trzymane jedynie w celu zapewnienia rozrywki czy towarzystwa ich właścicielom. Lukę w tej materii wypełnia rozprawa autorstwa Kathleen Walker-Meikle. Praca ta stanowi zmodyfikowaną wersję doktoratu. Autorka jest zatrudniona na Uniwersytecie w Yorku, obecnie realizuje projekt badawczy opisujący reakcję społeczeństwa średniowiecznego na problemy osób pogryzionych przez zwierzęta, zarówno jadłowicie, jak i domowe¹³.

Rozprawa *Medieval Pets* stanowi pierwszą próbę przyjrzenia się obecności zwierząt domowych w społeczeństwie średniowiecznym. Publikacja składa się z sześciu rozdziałów poświęconych różnorodnym zagadnieniom związanym z posiadaniem, utrzymywaniem czy leczeniem zwierząt. Analizie poddano zagadnienia odnoszące się do następujących gatunków: kotów, psów, ptaków, takich jak skowronki, drozdy czy papugi, a nawet wiewiórek, łasic, borsuków czy świstaków. Kathleen Walker-Meikle w rozdziale pierwszym zdefiniowała pojęcie zwierząt domowych, albowiem średniowieczna łacina nie знаła takowego określenia, a w języku angielskim pojawiło się ono dopiero u schyłku średniowiecza na terenie Szkocji i północnej Anglii. Autorka wielokrotnie w swej pracy podkreśla, że przedmiot badań stanowią zwierzęta, które były traktowane jak pozostali domownicy. Świadczy o tym okoliczność, że mogły one przebywać w sferze prywatnej, czyli pomieszczeniach mieszkalnych średniowiecznych domostw, a ponadto karmiono je z taką samą troską, jaka należała się ludziom¹⁴.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano popularne gatunki psów, kotów, małych papug. Przedstawiono także ich symbolikę, odwołując się do dorobku antyku, a także traktatów średniowiecznych, bestiariuszy, pism Hildegardy z Bingen czy exemplów autorstwa Jakuba de Vitry. Na uwagę zasługuje omówienie argumentów przywoływanych przez przeciwników trzymania zwierząt w domach, jak również przytoczenie opinii gloryfikujących posiadanie zwierząt, na przykład z punktu widzenia medycyny (wierzono, że małe pieski kładzione na klatce piersiowej łagodzą ból żołądka).

Rozdział drugi poświęcono kwestii pozyskiwania oraz utraty zwierząt domowych. W nader zwięzły sposób autorka omówiła problematykę ich zakupu i handlu nimi. Ciekawostką stanowi przywołanie cen kotów, które kształtowały się na niezbyt wygórowanym poziomie aż do czasu sprowadzania zwierząt z Syrii do Włoch. W tym miejscu zasygnalizowano również zagadnienie obdarowywania zwierzętami – czytelnik odnajdzie zaskakującą informację o przekazaniu w darze przez władcę Norwegii Hakona IV białego niedźwiedzia, który trafił do królewskiej menażerii w Londynie. Niestety próżno w tej części szukać informacji o podarunku, jaki dotarł z Polski na sobór w Konstancji, a był nim tur. Ponadto autorka dzięki wnikliwej analizie rękopisów z archiwum Gonzagów w Mantui przedstawiła pochówki zwierząt domowych, zamawianie specjalnych grobowców czy spisywanie elegii na ich

¹³ The University of York Department of History Kathleen Walker-Meikle Wellcome Research Fellow, <http://www.york.ac.uk/history/staff/profiles/walker-meikle/#research> (12.12.2013).

¹⁴ K. Walker-Meikle, *Medieval Pets*, s. 1 i n.

część, czym znacząco rozwinęła znane w historiografii losy pochówku psa o imieniu Rubino¹⁵.

W dalszej części książki omówiono aspekty związane z utrzymywaniem zwierząt w domach, ich karmieniem i ogólnym rozpieszczaniem. Przytoczono argumenty wysuwane przez XIII-wiecznych kaznodziejów piętnujących zbytnie rozpuszczanie zwierząt, w tym ich przekarmianie kosztem udzielania jałmużny biedakom. Poruszono także kwestię opieki zdrowotnej, zasygnalizowano kwestię wścieklizny dotyczącej średniowieczne zwierzęta. Ten temat zapewne zostanie rozwinięty przez autorkę realizującą projekt badawczy dotyczący pogryzień w wiekach średnich. Szczególnie wartościowe są wywody odnoszące się do przedmiotów zabytkowych, jakimi obdarzano ulubieńców, bogato zdobionych obroży wysadzanych drogocennymi kamieniami czy dzwoneczkami, oraz zabytkowych klatek. W dalszej części rozprawy autorka przedstawiła obecność zwierząt w pomieszczeniach zarezerwowanych dla domowników. Opierając się na podręcznikach dobrego wychowania, ukazała krytykę zezwalania na przebywanie zwierząt w jadalni, siadania na stole, a nawet karmienia z talerzy właścicieli. Wart podkreślenia jest podjęty przez autorkę trudny i skomplikowany temat obecności zwierząt w przestrzeni sakralnej. Fragment ten w pełni zasługuje na dogłębniejsze omówienie. Biorąc pod uwagę wielość aspektów, pobieżny przegląd reguł zakonnych, zakazów posiadania zwierząt ponawianych przez dostojników Kościoła po przeprowadzonych wizytacjach zakonów żeńskich został zdecydowanie zbyt ogólnikowo potraktowany. Czytelnik na zaledwie kilku stronach odnajduje zestawione wzmianki źródłowe z Francji i Anglii, odnoszące się zarówno do zakonów męskich, jak i żeńskich, życia uniwersyteckiego w Oxfordzie, Cambridge, Paryżu czy Heidelbergu, mówiące o zakazie posiadania zwierząt. Średniowieczni mistrzowie uniwersyteccy, regulując życie w dawnych kolegiach, zakazywali posiadania zwierząt. Jak podkreśla autorka, zapewne w celu uniemożliwienia ominięcia przepisów przez studentów stworzono wyjątkowo rozbudowaną listę zawierającą zakaz posiadania psów, kotów, wszelkich ptaków trzymanyh w klatkach, małp, a także ssaków, których nie zaliczano do udomowionych zwierząt domowych, takich jak: borsuki, lisy, jelenie, wilki czy niedźwiedzie (King's College, Cambridge). Ostatnie dwa rozdziały książki (zwierzęta w ikonografii oraz w literaturze) z racji bardzo szerokiej rozpiętości tematycznej stanowią raczej przegląd zagadnień zasługujących na osobne monografie.

Czytelnik, zapoznając się z dziejami zwierząt, dostrzeże wyraźny wpływ historiografii analizującej dzieje kobiet w wiekach średnich, pisanych z perspektywy *gender studies*. Autorka raz po raz podkreśla bowiem fakt, że posiadanie poszczególnych zwierząt było uwarunkowane przez płeć i wpływ wzorców kulturowych na wybór domowego zwierzęcia. I tak kobiety preferowały zwierzęta domowe, podobnie jak część duchowieństwa, mężczyźni zaś mieli znajdować upodobanie w posiadaniu

¹⁵ R. Signorini, *A Dog Named Rubino*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes” 1978, vol. 42, s. 317–320; temat ten został omówiony także przez J. Pokorę, *Psy, błazny, dzieci, królowe... Studia nad sztuką XV–XVIII wieku*, Warszawa 2006, passim.

zwierząt uosabiających siłę lub tych gatunków, które okazywały się użyteczne w czasie polowań¹⁶.

Książka ukazuje niezwykle erudycję autorki, swobodnie omawiającej tematy odnoszące się do teologii, historii sztuki czy historii literatury, nasuwa jednakże kilka uwag polemicznych. W pracy przyjęto schemat opisywania poszczególnych zagadnień w krótkich podrozdziałach. Niemniej jednak w większości przypadków ich treść pozostawia niedosyt w stosunku do postanowionego w tytule tematu. Zasadne byłoby rozbudowanie niniejszej rozprawy, czytelnik został bowiem postawiony przed skrótową wyliczanką przykładów dotyczących danego zagadnienia, a autorka nie pokusiła się o szerszą analizę, próbę syntezy czy podsumowania wyników swych badań. Dla przykładu można wskazać na podrozdział *Święci a zwierzęta* stanowiący fragment rozdziału I. Autorka w sposób lakoniczny prezentuje tak szeroką tematykę na zaledwie trzech stronach.

Ponadto trudno się zgodzić z przyjętymi ramami chronologicznymi rozprawy, które nie zostały jasno sprecyzowane. W toku lektury można odnaleźć przykłady z wieku XVI czy nawet XVII. Jest to szczególnie widoczne w rozdziale poświęconym obecności zwierząt w literaturze. Autorka swobodnie odwołuje się do późniejszych traktatów znacząco wykraczających poza najczęściej przyjmowaną granicę średniowiecza, czyli wiek XV. W pracy marginalnie potraktowano okres wczesnego średniowiecza, co wynika ze specyfiki źródeł z tego okresu. Wnikliwsza lektura penitencjałów pozwoliłaby na uchwycenie obecności zwierząt domowych, na przykład kotów czy psów, w dawnych świątyniach¹⁷. Zabrakło także szerszej analizy kradzieży zwierząt domowych, kar wymierzanych właścicielom za spowodowanie pogryzienia przez znajdujące się pod ich opieką zwierzęta¹⁸. Ten temat zapewne zostanie wyczerpująco omówiony przez autorkę w ramach obecnie realizowanego projektu badawczego. Ponadto w pracy zabrakło także omówienia lekarstw pozyskiwanych ze zwierząt (z wyjątkiem krótkiej wzmianki, że położenie małego psa na klatce piersiowej leczy ból żołądka) oraz wszelkich potraw sporządzanych na przykład z kotów¹⁹.

Zasadne byłoby omówienie także przykładów z Europy Północnej czy Środkowej, gdyż czytelnik otrzymuje bogaty przegląd informacji odnoszących się do postrzegania zwierząt w średniowiecznej Anglii, Francji, Rzeszy oraz Półwyspu Apenińskiego. Polscy czytelnicy z całą pewnością odczują niedosyt, gdyż próżno szukać

¹⁶ K. Walker-Meikle, *Medieval Pets*, s. 3–4.

¹⁷ Ten temat został zasygnalizowany m.in. przez L. Bobis, *Kot. Historia i legendy*, tłum. A. Ślubowska, J.M. Zych, Kraków 2008, *passim*; zob. też klasyczne studium poświęcone penitencjałom wraz z ich tłumaczeniem na język angielski *Medieval Handbooks of Penance. A Translation of the Principal Libri Poenitentiales and Selections from Related Documents*, eds. J.T. McNeill, H. M. Gamer, New York 1990 (I wydanie 1938), s. 234.

¹⁸ Warto wspomnieć, że to zagadnienie było wzmiankowane w wielokrotnie przytaczanej przez autorkę rozprawie J.E. Salisbury, *The Beast within Animals in the Middle Ages*, s. 22, 34, 36–39; zob. też *Medieval Handbooks of Penance*, s. 127–128, 382.

¹⁹ Zob. szerzej L. Bobis, *Kot. Historia i legendy*, s. 97 i n.

informacji np. chociażby o ukazanych na miniaturach w kodeksie Baltazara Behema białych dworskich pieskach²⁰.

Publikacja została wzbogacona o ilustracje ukazujące zwierzęta domowe. Biorąc pod uwagę fakt, że autorka wielokrotnie omawia przedstawienia zwierząt, należałoby znacząco rozszerzyć ikonografię. Byłoby to tym bardziej zasadne, że Kathleen Walker-Meikle ogłosiła drukiem, w ramach wydawnictw British Library, dwie niewielkie książeczki, w których zebrała materiał ikonograficzny ze średniowiecznych rękopisów, odnoszący się do kotów i psów²¹. Te dwie małe publikacje stanowią istotne uzupełnienie rozprawy *Medieval Pets*, ponieważ komentarz do ilustracji zawarty w tych pozycjach jest bardzo ograniczony, czytelnik więcej informacji odnajdzie w recenzowanej pracy, a zapoznając się jedynie z treścią zasadniczej pracy nie będzie miał możliwości przyjrzenia się ikonografii dotyczącej kotów i psów ze średniowiecznych rękopisów. Kolejne wydanie warto byłoby wzbogacić o zdjęcie pewnego rękopisu ze zbiorów archiwum w Dubrowniku. W lipcu 2011 roku doktorant z Uniwersytetu w Sarajewie Emir Filipović, czytając jeden z kodeksów, zauważył ślady kocich łap odcisnięte w atramencie, powstały one zapewne w czasie spisывania rękopisu w XV wieku²². Ślady te dowodzą obecności kotów w warsztatach średniowiecznych pisarzy.

Podsumowując powyższe uwagi, należy po raz kolejny podkreślić erudycję autorki oraz trudność omawianego zagadnienia, którego liczne wątki same w sobie zasługują na monograficzne ujęcie. Czytelnik bezsprzecznie otrzymał źródłowe opracowanie, niestety zbyt lakoniczne.

Wiktor Szymborski

²⁰ Zob. sceny ukazujące pieski w miniaturach odnoszących się do cechów dzwoniarzy oraz garbarzy, oraz studium M. Wilskiej, *Biały piesek w kulturze dworskiej późnego średniowiecza*, s. 463–475; obecność białego pieska o imieniu Bielik na dworze Zygmunta Starego wspominał już w XIX w. A. Pawiński, *Młode lata Zygmunta Starego*, Warszawa 1893, s. 126.

²¹ K. Walker-Meikle, *Medieval Cats*, London 2011, ss. 89; eadem, *Medieval Dogs*, London 2013, ss. 89.

²² K. Andries, *Curious Cat Walks Over Medieval Manuscript. Inky Paw Prints Have Been Discovered in a 15th Century Manuscript*, „National Geographic News”, 26 III 2013 r., <http://news.nationalgeographic.com/news/2013/03/130326-animals-medieval-manuscript-books-cats-history/> (12.12.2013 r.).